

Erdoğan Aslıyüce

Yeşevî Dostları
(2)

6 Ocak 2013 - 21 Aralık 2014

YEŞEVİ YAYINCILIK

Haziran - 2015, İSTANBUL

6 Ekim 2013

81. Toplantı

Günün Konuşmacısı **Dr. Mustafa Aksoy** “*Türk Kültür Coğrafyasının Tarihi Şahitleri Damgalar*” konulu tebliğini sundu.

Günün ikram sahibi ise **Halil Çalkap** idi.

Türk Kültür Coğrafyasının Tarihi Şahitleri Damgalar

Dr. Mustafa Aksoy

Konuşmamda kullanacağım damga örnekleri Tuva, Hakkasya, Altay, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, **İran**, Azerbaycan, **Türkiye**, Ukrayna, **Moldova**, Romanya,

Bulgaristan, Makedonya ve **Kosova**'da yaptığım saha çalışmalarında tespit edilmiştir.

Türkiye'de halı ve kilim sanatında kullanılan damgalar, Anadolu'da il bazında yapılan bir takım araştırmalarda, genellikle Türklerden önce yaşamış kadim kavimler ile ilişkilendirilerek açıklanmaktadır. Bazı eserlerde de, **Anadolu'nun kadim kavimleri ile Asya Türkleri ve onların sahip olduğu medeniyet arasında bir bağ kurulmaya çalışılsa da, bu çalışmaların ortaya çıkardığı açıklamaların sorunu bir bütün olarak** gerekli ve yeterli düzeyde anlaşılırlığa ve çözümlemeye kavuşturduğu pek söylenenemez. **Türkiye'de Damgalar** üzerine çalışan araştırmacılar, Türklerin tarihî coğrafyalarına yönetmek yerine, kendilerini bugün üzerinde yaşadıkları ve araştırma yaptıkları coğrafyaya tutsak edince, her şeyin kaynağının burada olacağı varsayımlına da bilimsel bir veri gibi tutunmuşlardır.

Türkiye'de halı-kilimlerde kullanılan damga ve sembollerin isimlendirmeleri genelde yakıştırmadır. Mesela; "ana tanrıça"dan hareketle yapılan *eli belinde, hayat ağacı, bereket, insan, saç bağı, koçboynuzu, küpe, sandıklı, aşk ve birleşim, yıldız, suyolu, pitrak, haç, beli boğu kız, sandık-kazan kulpu, bereket-akrep* ve benzeri isimlendirmeler genelde, ad oldukları damganın varlığını yansıtmaktan uzaktır. Diğer yan- dan Türkiye'deki halı-kilimlerdeki damgaları bir yöreye bağlı

*Mustafa Aksoy'a plaketini
Mehmet Çifteoglu verirken.*

olarak açıklayanlar da nerede araştırma yapmışlarsa orada tespit ettikleri damgaları orada yaşayan aşiret, halk ya da coğrafya ile açıklamışlardır.

Damgalar Türklerin sosyal coğrafyalarının tamamında özellikle de Orta Asya ve **Sibirya Türklerinde tarihin bilindiği devirlerinden beri kullanılmış ve kullanılmaktadır**. Bu konuda Sovyetler Birliği zamanında hazırlanan ve bazlarını kaynakçada belirttiğim eserlerde bolca örnek vardır. Özellikle İvanov'un "*Ornament Narodov Sibiri Kak İstoriçeskiy İstoçnik*" adlı eseri **Sibirya Türklerinin kullandığı damgalar açısından son derece zengindir**. Bu eserde ifade edilen damgaların hemen hepsini Türkiye'deki halı-kilimlerde de görmek mümkündür.

Damgaların asıl adları veya anımları zamanla tarihî süreç içinde unutuluyor ve onlar yerlerini zaman içinde yeni ve uydurma adlara bırakıyor. Nitekim yukarıda verilen damgaların ad örnekleri de birer yakıştırmadır. Yerel çalışmaların ortaya çıkardığı verileri, bir bölgeye has isimlendirmeleri Türkiye geneline özgü bir durum tespiti gibi değerlendirmek ve sunmak bu türden yanlış, bilimsel yöntem ve ölçütlerle aykırı, gerçeği yansıtmayan anlayışların doğmasına meydan vermektedir.

• **Eli belinde olarak isimlendirilen bazı damgaların koçboynuzu veya bereket olarak isimlendirilen damgalar- dan nasıl ve neden farklı bir biçimde adlandırıldığı da, ayrıca kendi başına açıklanmaya muhtaç bir sorundur**. Hali ve kilim damgaları bağlamında bu ve benzeri örnekler istenildiği kadar çoğaltılabılır. Sorun teori ve yöntem eksikliği kadar, onun kendi kadim tarihi coğrafya bağlamı göz önünde tutulmadan açıklanmaya çalışılmasında yatkınlıkta.

• **Damgalar, geniş anlamda bir dilin alfabeleri sosyal grupların tarihî mirası ve soyut anlatılar biçiminde tanımlanabilir.** Bu sebeple damgalar, sosyo-kültürel araştırmalarda başvurulması gereken öncelikli vesikalardır. Çünkü damgalar bir nesneyi ya da nesneleri ifade etmenin ötesinde, daha çok insanla ilgili soyut dünyayı ifade eder.

“Drevnetyurkskiy Slovar” adlı eserde eski **Türkler**, “**damga/ tamga**”yı, özel mülkiyet işaretinden başka, ayrıca bir şeyin üzerine basılan işaret, iz koymaya yarayan alet; müdür ve böyle bir aletle konulmuş belirti, işaret, yazı; nişan anıtlarında kullanmıştır diye belirtilmektedir.

Damgalar, birer sanat eseri olmaktan öte, her biri bir duygunun, bir sosyo-kültürel hayatın/hayatların, başka bir ifadeyle, sosyal yapıların dile getirildiği yazılı anlatılar, yazılı tarih ve vesikaları hükmündedir. Bunlar resmî kurumlar tarafından değil de bizzat halk tarafından meydana getirildiği için en sade duygular ve düşüncelerini ifade ederler. Dolayısıyla, tarih yazıcılarının, sanatla ilgilenenlerin ve sosyo-kültürel kavramlar hakkında çalışanların etnografla eserlerindeki damgaları dikkate almaları gereklidir.

• **Hali dokumacılığıyla ilgili Rus etnograflarından Miller,** 1924 yılında yayımlanan **Kovroviye İzdeliya Vostoka** adlı eserinde aynen şunları yazmaktadır: “*Fars dokumalarında hâkim olan ‘çiçek ve bitki’ motifidir. Kafkasya’da arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan höyüklerdeki hali motifleri tamamıyla 14–15.yy.daki göçebe Türklerin naklılarıyla aynilik gösterir. Kafkas dokumacılığına Türklerin bu katkısını görmezden gelemeyiz*”. Diğer yandan yazar, halıcılık tarihi hakkında da

şunları yazar: “*Hali ve kilimin üreticileri sadece Türk soylarıdır. Bunlardan bazılarını sayacak olursak: Türkmen, Karakalpak, Özbek, Massaget (Mesket) ve Kırgızlardır. Özellikle göçbebe Kırgızlarda halıcılık, göçbelik hayatına ilişkin ihtiyaçlarla sıkı ilişkiler sergiler. Bu konuda 15.yy.da Timur'un sarayını ziyaret etmiş İspanyol gezgin Clavicho da bize tanıklık eder*”. Bu tespitler, tarihin önumüze çıkardığı gerçeklikleri bilimsel düzlemden ortaya koyuyor. Ayrıca bilindiği gibi Farslar hali-kilimlerinde asimetrik şekiller kullanırken **Türkler, Kürtler, Zazalar simetrik şekiller kullanır ve Farslar hali dokumacılığında tek düğüm kullanırken Türkler, Kürtler, Zazalar çift düğüm kullanır**. Türklerin, Zazaların ve Kürtlerin hali-kilimlerinin ortak özelliği için bazıları Türkiye merkezli düşünüp kültürel etkileşimi söyleyebilirler. Fakat unutmamak gerekiyor ki, İran'da yüzyillardan beri Kürtler, Farslar ve Türkler beraber yaşamaktadır. Hatta bazı görüşlere göre Kürtler Farsların bir kolu veya İrani bir halktır. Dolayısıyla Kürtler ile Zazaların Farslardan ayrı düğüm ve şekiller kullanmanın başka izahı olmalıdır.

Türk hali-kilimlerinin genel karakteristik özelliğini koç başı damgasının oluşturduğunu düşünüyoruz. Çünkü koç başı damgası farklı üsluplarla bütün Türk dünyasında en çok kullanılan belirgin damgadır.

Altaylarda, özellikle Minusinsk müzesindeki koç heykelleri konusundaki çalışmalarıyla tanınan Borisenko ve Khudyakov, “*insan ve hayvanların (koç, koyun, aslan, at) taştan yontulmuş heykelleri eski Türklerin ana eserlerindendir. Bunun gibi anıtlar ilk defa 1722'de, D. G. Messerschmidt ve*

F. I. Strahlenberg tarafından Minusinsk bölgesinde bulunmuş-tur. Ayrıca Strahlenberg bunların Minusinsk Tatarlarının kültü olduğunu ifade eder. Çin kaynakları da koç, koyun, at ve insan heykellerini M.Ö. 1000 ilâ M. S. 1000 yılları arasında tarihlen-direrek bu eserlerin eski Türklerle ait olduğunu belirtirler" der.

Damgaların tarihi önemine rağmen genelde Türkiye'de tarihçiler bu eserleri adeta görmezden gelerek tarih yazıcılığı yapmışlar yani tarih yazmışlardır. Oysa özellikle sosyo-kültürel tarih yazıcılığının en önemli kaynaklarının başında etnografa eserleri gelir. Bu eserler sosyal grupların tarihî geleneğinden kaynaklanarak, geleneksel olarak kuşaktan kuşağa aktarılan, tarihî vesikalardır. Dolayısıyla bir sosyal grubun veya milletin tarihi yazılrken ilk önce başvurulması gereken vesikalar olarak ilgilileri beklemektedirler.

"Divan-ı Hikmet"ten¹

Medine'ye Resûl varıp oldu garip;
gariplikte mihnet çekip oldu habip:
cefa çekip Yaradan'a oldu karip
garip olup engellerden aştim işte.

* * *

Akıllı isen, gariplerin gönlünü avla;
Mustafa gibi ülkeyi gezip yetim ara;
dünyaya tapan soysuzlardan yüz çevir;
yüz çevirip, deniz olup taştım işte.

¹ **Kaynak:** Ahmed Yesevi, Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler (Hazırlayan: Prof. Dr. Kemal Eraslan), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayımları: 546 - 1000 Temel Eser Dizisi: 98, Ankara, 1983; s. 57